Jadwiga Staniszkis: O moci a bezmoci

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno (CDK), 2009, 199 s.

S menom Jadwigy Staniszkisovej sa slovenský a český čitateľ nestretáva po prvýkrát, vydavateľstvo CDK už vydalo jej *Postkomunizmus. Zrod hádanky* (2006) v preklade Pavla Pšeju. V publikácii *O moci a bezmoci*[1] sa poľská profesorka sociológie pozoruhodným spôsobom zamýšľa nad (národným) štátom a jeho premenami v dnešnom globalizovanom svete, pričom v centre jej záujmu je, prirodzene, príklad postkomunistického Poľska, odkiaľ čerpá aj empirické dáta, ktorými dokladá svoje tézy. Do väčšiny predložených téz o Poľsku si však môžeme dosadiť Slovenskú a Českú republiku – *O moci a bezmoci* tak predstavuje nielen knihu ponúkajúcu podnetný explanačný model, ale aj hodnotný materiál pre komparáciu.

Štúdium postkomunizmu sa podobne ako kedysi totalitarizmus či ešte donedávna nacionalizmus teší vzrastajúcej obľube bádateľov pôsobiacich najmä v strednej Európe. Mnohé práce ukázali, že tranzícia z komunizmu k demokracii vykazuje isté spoločné špecifické črty, charakteristické pre tento typ prechodu. Medzi tieto aspekty býva zaradená všadeprítomná korupcia, neformálne väzby parazitujúce na formálnych inštitúciách štátu a prežívajúce v hierarchickom svete byrokracií v efektívne sa reprodukujúcich sieťach, ktoré prinášajú do týchto väzieb všeobecne výhodný a nezanedbateľný ekonomický a sociálny kapitál. Ďalej je to plytvanie verejnými financiami, globálny trh vrastajúci do „národných štátov" či „vulgarizujúci sa" verejný diskurz živený bezradnými politickými elitami v snahe o každodenné centrálne uchopenie moci, ktorá sa im nekompromisne presýpa pomedzi prsty bez možnosti presne určiť kam.

Staniszkisová tieto črty postkomunistických štátov chápe nie ako príčinu ich „krízy", ale naopak ako – dôsledok. (s. 118) Príčiny vidí v tom, čo nazýva „štrukturálne násilie", ktoré definuje takto: „Jde o uniformizaci tržních pravidel hry vynucenou globalizací, která vstupuje do institucionálního prostoru zemí nacházejících se ve velmi odlišných etapách postindustriální fáze kapitalizmu. Tento proces probíhá bez ohledu na sociální prostředí těchto institucí a na pořadí, v němž původně vznikaly." (s. 13-14) Výsledný chaos je tak vlastne adaptáciou (reakciou) na implantovanie zložitých inštitucionálnych štruktúr do kvalitatívne odlišných a podstatne jednoduchších štruktúr bez nároku na dostatočne dlhé prechodné obdobie, potrebné na postkomunistickú konsolidáciu. Podľa Staniszkisovej je pre pochopenie tohto stavu dôležité rekonceptualizovať moc, ktorú už nie je užitočné chápať ako schopnosť „stať sa príčinou" (s. 15), ani „spôsobiť zmenu" (s. 16), ako schopnosť subjektu A ovládať iné subjekty. „Moc se dnes ... nespojuje s vlastnostmi prvků, ale se strukturou systému jako celku; s kvalitou vztahů mezi jednotlivými prvky a se způsobem, jakým tyto prvky rozpoznávají problémy a sdělují je svému okolí." (s. 11) Moc chápe ako „ovládateľnosť" – moc systému nad sebou samým. Štrukturálne násilie však ovládateľnosť systému znemožňuje (s. 15), moc sa mení na bez-moc(nosť) a „[S]polečnosti se stávají chimérickou, beztvarou medúzou, hádankou pro sebe sama."(s. 9) Pravidlá postkomunistických systémov určuje „globálna logika" (s. 16), ale zodpovednosť za ich dodržiavanie majú „národné" elity, ktoré však nemajú v rukách moc: nedokážu tieto pravidlá meniť, ani iniciovať zmenu systému v systéme. Výsledný uzatvorený kruh je chaos, voči ktorému sa aktéri postkomunistických štátov bránia „politickým kapitalizmom" a „kapitalizmom verejného sektora"[2] na jednej strane a diskurzívnym imitovaním mocenského centra, využívajúc ľudový jazyk a často apelujúc na (pomyselné) etnické či národné spoločenstvá legitimizujúce práve samotné (ne-) centrá. Dochádza k situácii, ktorú Staniszkisová nazýva „reálny postkomunizmus", keď sú patológie v systéme „již funkčně začleněny a systematicky reprodukovány, a právě ony vytvářejí systém". (s. 18)

Jadwiga Staniszkisová hľadá príčiny neschopnosti Poľska konsolidovať sa a bez spomínaných vedľajších účinkov prijať štruktúry nastoľované globalizáciou. Nachádza ich jednak v tom, že na rozdiel od západnej Európy neprešli katolícke krajiny strednej Európy tzv. nominalistickou myšlienkovou revolúciou v 14. storočí a ostali v zajatí „tomistického realizmu"; zároveň sú to snahy o prechod z lineárnych na nelineárne metódy riadenia v Európskej únii, ktoré sú nekompatibilné s hierarchickými postkomunistickými krajinami.

---

[1] Kniha vyšla vo vynikajúcom preklade Jiřího Ogrockého.

[2] Stanizskisová ich nazýva „hybridní aktéri", definuje ich takto: „... političtí kapitalisté proměňující sociální kapitál moci v kapitál ekonomický, jako kapitalisté ve veřejném sektoru, přivlastňující si veřejné fondy, žijící z veřejných zakázek a ze zprostředkování mezi státem a trhem". (s. 17)

Autorka v knihe spomína aj snahy o (re)produkciu „tradičného“ spoločenstva v postkomunistických štátoch. Pre čitateľa zaujímajúceho sa práve o tento „aspekt“ postkomunizmu však bude sklamaním, že tejto téme je venovaných len niekoľko viet, pričom je redukovaná na nie príliš zaujímavú kauzalitu: globalizáciou vynútená kríza/irelevantnosť štátov ako subjektov (s. 157, s. 126) – hľadanie spoločenstva v „(etnických) nacionalizmoch“.

Kniha poľskej sociologičky je zvláštna: plná dobrých teoretických postrehov, zaujímavého empirického materiálu, podfarbená temnou a miestami (veľmi) osobnou výpoveďou vyjadrujúcou čosi podstatné o našom živote (mám na mysli nás, pripútaných na premenlivých sieťach „globalizácie“ so závažím našich postkomunizmom štruktúrovaných životov na nohách, ktorého sa však nemôžeme a nechceme vzdať). Na druhej strane je príliš krátka: ambiciózna multiperspektívna politologicko-filozoficko-ekonomická analýza vyznieva miestami polovičato, čo nezakryje ani klasifikácia publikácie medzi esejistické knihy. Tieto nedostatky zdôrazňuje časté opakovanie myšlienok, zhrnutia s odrážkami, ktoré rušia plynulosť inak často až podmanivého (esejistického) textu a opätovné vysvetľovanie vysvetleného, keď sa dobrá (a v pozitívnom zmysle jednoduchá) téza zbytočne devalvuje opakovaným vysvetlením inými slovami („povedané jednoduchšie“).

V texte som spomenula (len podľa môjho názoru) podstatné veci pre slovensko-český postkomunizmus. Autorka rozoberá mnoho ďalších zaujímavých momentov, s ktorými by bolo možné polemizovať v samostatných štúdiách vrátane sieťového charakteru dnešnej geopolitiky, ktorá vedie k depolitizácii a navrhuje aj riešenia pre postkomunistické štáty. Napríklad inšpirovanie sa čínskym myslením, viachodnotovou logikou, kde nedochádza ku konfliktom, pretože sa rozdiely nezdôrazňujú, ale sú vo vzájomnom pôsobení, dopĺňajú sa a vzájomne obrusujú. Túto napriek všetkým výhradám mimoriadnu knihu možno slovenskému a českému čitateľovi len odporučiť, a to najmä preto, že vysvetľuje mnohé o svetoch, ktoré nás utvárajú a ktoré utvárame.

Petra Burzová